

הרב שאול דוד בוצ'קו

מניעת הירון בהלכה: אמצעי המניעה השונים ודירוגם והרחבה היתר השימוש בקונדום*

- מבוא - מניעת הירון ומצוות פריה ורבייה ■ סוגיות "שלוש נשים משתמשות במקו"ן": פירוש הר"ן; פירוש רבנו תם; פירוש רש"י ■ תשמש במקו ודיין "ביה שלא כדרכה" ■ האם קונדום דומה למוק? ■ האם השימוש מותר רק במקום סכנה? ■ היבטים נוספים: האם קונדום דומה לדש מבפנים וזורה מבחוץ?; איסור מניעת הירון - מהמת צמצום הילודה ■ סיכום

מבוא - מניעת הירון ומצוות פריה ורבייה

השאלה בדבר מניעת הירון על פי ההלכה היא שאלה נפוצה מאוד המעסיקה זוגות רבים בתחום שונות בחיהם: בתחלת חי הנישואין, כשבני הזוג צעירים ועליהם ללימוד תורה ומקצוע והם טרודים בבניית הבית; לאחר מכן או כמה לידות, כשהאישה מבקשת מנוחה בין לידיה;¹ ולעתים, אחרי שנולדו כמה ילדים וישנם קשיים כלכליים או

* תודתי נתונה לכל הרובנים שערכו על המאמר. כמו כן תודתי נתונה לרבי יצחק קושלבסקי שערך את המאמר ורוב העורות הן פרי עטו.

הערת העורך: ראו תגובה למאמר זה מאות הרב אריה צ' ותשובה המחברת לתגובה במדור התשובות של גילין זה.

ענין זה התעורר במיוחד בדור האחרון, כפי שמלבדים דיניהם של פוסקי דורנו, יש בכך כדי להעיד על הצורך הגדול שהטעור דוחק בתקופה המודרנית לקבל הנחיות הלכתיות מתאימות למציאות

שאין די כוח פיזי ונפשי לגידולו של ילד נוספת. השאלה לרבעית גם כאשר מדובר בנשים בגילים מסוימים שבהם קיים חשש ללידת ילד עם מום.

מצוות פריה ורבייה היא המצווה הראשונה בתורה ומעלה גודלה. לא עוד אלא שחז"ל לימדו כי עד ואונן בניו של יהודה מתו מושם שביקשו להימנע מהבאת ילדים לעולם והשחיתו את זרעם בדרך של "דש מבפנים וזורה מבחוץ". חייהם נלקחו מהם מושם שלא רצוי לתת חיים. דברים אלה באו לידי ביטוי בפסיקתו של ה"שולחן ערוך" (ابן העזר, סימן א, סעיף א):

חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות וכל מי שאינו עוסק בפריה כאילו שופך דמים וממעט את הדמות וגורם לשכינה שתסתתק מישראל.

כידוע, החובה מן התורה היא להוליד בן ובת כפי שנפסק ב"שולחן ערוך" (שם, סעיף ה); אולם מדברי חכמים יש מצווה להוסיף ולהביא ילדים לעולם, כפי שכותב הרמב"ם (משנה תורה, אישות, פרק טו, הלכה טז):

עפ"י שקיים אדם מצוות פריה ורבייה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם.

חייב זה אינו דומה לחוב מן התורה, ואדם מצווה בו רק אם יש לו יכולות הכלכלית, הפיזית והנפשית הדרושים לשם כך, וככלשונו של ה"שולחן ערוך" (ابן העזר, סימן א, סעיף ח): "אף על פי שקיים מצוות פריה ורבייה אסור לו לעמוד אלאasha וצריך שישא אשה בת בניהם אם סיפק בידו".² על כך יש להוסיף כי בתקופתנו, אחרי שהגויים הכריתו

החיים השונה בדורנו. ראו לדוגמה זאת מאמרו של הרב שלמה אבן גורן "תכנון המשפחה ומניעת הריוון" אסיא כת-ל 5 (תשמ"א). הרב אבן גורן מסר שם בשם ה"חוון איש" כי מותר להשתמש באמצעות מניעה אחרי לדידה (ואפילו בדיאפרגמה), למשך תשעה חודשים לפחות במשך שתיים אחרי לדידה, כפי המרחק שהיה לספק סכנה. עוד הביא שם שיש המתירים למנוע הריוון במשך ארבע שנים, אם הדבר בין לידיות בזמן חז"ל; ויש המתירים אפילו הפסיק ארוך יותר - עד ששlossen או ארבע שנים, אם הדבר נדרש לשם טיפול בילדים (הגרא"א הענקי). מאידך-גיסא, בעל ה"אגורות משה" (ابן העזר, חלק א, סימן ס) כbab כי שקר הדבר שבבלטת ההתיירנות נמנעת הריוון לכל הנשים שננתנים אחרי הלידה ועל נידון ההיתר היה רק במקום סכנה. אכן, כפי שנראה בהמשך, דבריו אלה אמרוים בעיקרם לגבי מניעת הריוון על ידי תמייש במקום, אך לגבי מניעת הריוון על ידי גלגולות או קוטל זרע נראתה שהקל גם שלא במקום סכנה, ראו להלן הע' 5. לאחרונה הרחיבו בנוסחא הרבנים דוד ואברהם סטיי בספרם אבואה ביתך (התשע"ז), עמ' 48-25. וחומר נסיך ניתן למוצא באנציקלופדייה הלכתית-דרופאית, כרך ד (הרוב אברהם שטינברג עורך, התשס"ו), ערך מניעת הריוון (בעיקר בעמ' 783-758).

² המשכו של הסעיף עוסק בהיתר למכור ספר תורה בשbill לישא אישת, והמחבר פוסק שם טרם קיים האדם מצוות פריה ורבייה - עליו למכור אפילו ספר תורה כדי לישא עוד אישת, אך אם כבר קיים את המצווה, אינו צריך למכור ספר תורה לשם נשיאת אישת. מדברי המחבר משתמע שה坦אי "סיפק בידו" מוסף על הכסף הנוצרק לעצם הנישואין ולא לגבי הכסף הנדרש בהמשך לשם פרנסת הילדים. אכן נראה

מניעת הירון בהלכה

שליש מעמןו בשותה אירופה, יש חשיבות גדולה להביא ילדים רבים לעולם ולחזק את עם ישראל.

חשיבות להדגיש כי הבאת ילדים לעולם היא רק פן אחד של חיי הנישואים. הרמ"א כבר כתוב (שם, סעיף א) כי "מי שאין לו אשה שרווי בלא ברכה بلا תורה ולא נקרא אדם", ככלומר אהבה המחברת בין האיש והאישה היא דבר שיש לו ערך בפני עצמו. חלק מהאהבה זו הוא הקשר האינטימי ביניהם - "מצוות עוננה" - שאיננו קשור דווקא להבאת ילדים לעולם. אדם ממשיך לבוא אל אשתו גם כשהיא בהריון וגם כשהיא זקנה ונינה יכולה להביא ילדים לעולם; וכן כתוב הרמב"ם (משנה תורה, אישות, פרק טו, הלכה טז): "וכן מצות חכמים היא שלא ישב אדם בלי אשה שלא יבוא לידי הרהור".

לחיה האישות יש אפוא שני מרכיבים: הקמת משפחה וחימם של שמחה ואהבה. בנוחות שבעולם, שני המרכיבים צודדים יד ביד: בין איש לאשתו יש אהבה וקרבה, ומפעם לפעם מהאהבה זו נולדים ילדים. אומנם יתכן להפריד בין המרכיבים: יש אפשרות להביא ילדים לעולם בלי יחס אישות; וכן יש אפשרות לקיים יחסי אישות מבלי להביא ילדים לעולם. במצב אידייאלי החיבור בין שני המרכיבים הוא ברכה וממזג בין אהבה ומצוות, אולם בפועל לא תמיד מיזוג זה הוא מן האפשר ולעיתים קרובות - כפי שראינו לעיל - ישנו צורך למגווע ילודה או לדחותה למועד מאוחר יותר.

הפוסקים דנו בארכיות בסוגיות אלו ובדבריהם מצאו גישות שונות:³ יש שהחמירו מאוד,⁴ ולא התירו מניעת הירון אלא אם הירון כרוך בסכנה לחיה האישה (וגם אז, לא התירו מניעה בכל הדרכים); ויש שהקלו יותר,⁵ והרחיכו את היתריו השימוש באמצעות מניעה.

שלמעשה אין להבחין בין המקרים שכן מה לי הוצאה כספית לשם הנישואין או לשם גידול הילדים - בכלל אוף, ה"שולחן ערוך" מגביל את החוכה. כמו כן בסופו של אותו סעיף כתוב הרמ"א שאדם שיש לו בנים רכים אינו מחויב לשאת אישה בת בנים, אם הוא משער שעיל יידי כרוך יוזצרו קטנות בין הבנים הראשונים לבין אם החורגות; ודומה שכך שומר לאדם לשאת אישה שאינה בת בנים מסיבות אלו, כך גם מותר לו להימנע מליחסיף עוד ילדים מਆשתו והקימת כאשר השעה דוחקת לו.

³ להרחבת הררעה ולצנונים רבים לדברי הפוסקים ראו: אוצר הפסקים, אבן העזר, סימן כג; אנציקלופדיית הלכתית-רפואית, כרך ד, לעיל הע' קדמתה, ערך מניעת הירון; נשות אברהם (הרברם סופר אברהם, מהדורה שנייה, התשס"ז), חלק ג, אבן העזר, סימן ה, סעיף יב.

⁴ לדוגמה, ה"מנחת יצחק" (חלק ו, סימן קמד) כתוב שאם הבעל כבר קים את מצוות פריה ורביה והאישה סובלת מחולשה וכיוצא בה, ניתן להתריד שימוש בגלولات למן מוגבל; אולם אם הבעל סורם קיים את המצווה, אסור לאישה להשתמש אפילו בגלولات אלא במקום סכנה.

⁵ ראו למשל: ש"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן סב-סה; שם, חלק ג, סימן כד; שם, חלק ד, סימן עב, ועוד. מדובר עללה שימוש בגלولات קל יותר ואפשר להקל בו אם יש לאישה צער וחולשה יותר מסתם נשים (לטוח זמן של שלוש שנים ובמצבי מסוימים לזמן בלתי-מוגבל), אולם שימוש באמצעות סכנה (וגם אז - דווקא אם לא יפרנסו

יש לציין כי הדיון ההלכתי בסוגיות מניעת הירון מתחלך בדרך כלל לשני נושאים: עצם המניעה (מצד מצוות פריה ורבייה ומצד מצוות "לערוב אל תנח"); ואופן המניעה המותר (כאשר מותר למנוע הירון). שני נושאים אלה אינם קשורים בהכרח זה זהה, אף שבפועל מתקיים קשר הדדי ביניהם. למשל זה יעסוק בעיקר בנושא השני, שאלת אמצעי המניעה המומלץ וה坦מודדות עם סוגיות השחתת זרע, והוא יתמקד בשימוש ב"קונדום", כגון כיס המורכב על האיבר בשעת השימוש ואוסף לתוכו את הזרע.

אמצעי המניעה השונים והיחס ההלכתי אליהם

קיימים ממציאות שש דרכי עיקריים למניעת הירון:⁶

1. הימנענות מיחסי אישות בסביבת מועד הביווץ, הזמן שבו האישה יכולה להיכנס להירון (יש כמה דרכים לדעת מועד זה). השיטה מצמצמת את הימים שבהם בני הזוג יכולים להיות יחד ודבר זה עשוי ליצור מתחים בין בני הזוג ואף להביא להוצאה זרע לבטלה.⁷
2. נטילת הורמוניים המשבשים את תהליכי הרבייה של האישה, בעיקר על ידי גלולות, אך גם באמצעות מדבקה המונחת על גבי העור או הנחת טבعت נרתיקית. שיטה זו עיליה ביותר.

6 את ההיתר ודוקא לזמן מוגבל). מסקנות דומות למדי הסיק גם ה"צין אליעזר" (חלק ט, סימן נא, בסוף פרק ג) שהליק את הדין לשלווה חלקיים: א. לנשים שיש להן חשש סכנה ממשי, התיר שימוש בכל אמצעי המניעה לפי סדר עדיפות של "הקל הקל תחילת"; ב. לנשים שהhirון יגרום להן צער גדול וסביר רב, ללא חשש סכנה, הקל בכמה דרכי מניעת והחמיר בכמה אחרות; ג. לנשים שקשה להן לגדל ילדים, הקל רק על ידי שימוש בגלולות.

7 שיטות שונות מנהים את בחירת אמצעי המניעה המתאים ורבים מהם הם לאו דווקא הלוותיים אלא איליציים רפואיים, נוחות שימוש, זמינות ווד. אחד השיקולים העשוי להשפיע על בחירת אמצעי המניעה הוא משך הזמן הרצוי למניעת הירון. ישנו אמצעים המתאים יותר לטווח הקצר (כגון: קונדום, דיאפרגמה או קופטי זרע); ישנו אמצעים לטוווח ארוך (כגון התקן תוך-רחמי). משמעותה של עובדה זו היא שזוג צער, המונען בדוחיה קצרה בלבד של הירון, בדרכּ כל לא יפנה לה הכנסת התקן תוך-רחמי, בעוד אישה בת אדרבים שאינה מועוניינת בלבד נספת תחשוף וזוקא אמצעי אוור-טווח שלא יידוש ממנה התעסקות מיותרת.

7 לשם מניעת הירון בדרך זו (המכונה "שיטת הימים הבתוחים") האישה צריכה להימנע מיחסי אישות במועד הביווץ, וכמה ימים לפניו ולאחריו. בדרך כלל, אצל אישה שמחזורה סדירים ורגלים (כ-28-29 ימים), הביווץ מתרחש בזמן הסיכון לטבילה, ועל כן אם תרצה להימנע מהירון בשיטה זו, יהיה עליה להימנע מיחסי אישות עוד כארבעה ימים לאחר הזמן הרואי לטבילה.

מניעת הירון בהלכה

3. הנחת התקן תוך-רחמי בתוך רחמה של האישה, המונע מן הזרען להפרות את הביצית (אך לא עוצר בעדו עצין מחייב).⁸ גם שיטה זו יעילה מאוד.
4. הנחת דיאפרגמה - מעין מחייב המונעת מן הזרע הגיעו לביצית - בעומקו של הנרתיק (עד שאף במהלך יחס האישות אין הבעל נוגע בדרך כלל בדיאפרגמה).
5. הנחת קווטלי זרע בתוך הנרתיק, לשיטה זו יעילות מסוימת אך לא מוחלטת.
6. שימוש בקונדום ("כובען"), כעין כיס המונח על איבר האיש ומקבל את הזרע בעת הביאה. אמצעי זה יעיל אם משתמשים בו בצורה נכונה (למענה, הוא יעיל פחות מגלולה או מהתקן; ושימוש בו יחד עם קווטלי זרע מגביר את יעילותו).

היתר השימוש בדרך הראשונה (הימנעות מיחס ישות) מקובל על ידי הפסיקים במקרים רבים. הדרך השנייה והדרך השלישית (גלאולות והתקן תוך-רחמי) הותרו במקרים רבים והוא הדין לגבי קווטלי זרע;⁹ לגבי דיאפרגמה הדעות חלוקות, אך יש המתירים את

8 רוב התקנים התוך-רחמיים (IUD) מכילים סיליל נוחש שמננו מופרשים יוני נוחש לתוך הרחם. יוני נוחש אללו משפייעים לרעה על יכולת ההיקלטות של ביצית מופרפת ברחם וכן על עצם המפרפה. נוסף על כך, עצם הימצאותו של גורם זו ברחם מפרעה לקיליטת הירון. בעבר עליה החשש שמא התקנים תוך-רחמיים גורמים להפלות מוקדמות מאד של ביצית מופרפת שהשתרש ברחם, ומשום כך הפסיקים אחדים היטסו להתרבים (ראו למשל ש"ת צץ אליעזר, חלק ט, סימן נא, פרק ג, אות ז, שכח שהשימוש בתתקן תוך-רחמי גרען משימוש בדיאפרגמה או במשחות קווטלי זרע כי יש בו השחתת זרע הבעל והאישה יחד לאחר התהברותם), ואולם קיומם ורווחת ההסכמה כי השפעתם של התקנים תוך-רחמיים מוקדמת יותר - עוד לפני שנוצרת הפירה או לפני השתרשות הביצית ברחם - וכן נוטים להחשיב זאת כאמצעי מודעך (אחרי הגלולות) מבחינת החומרה ההלכתית. אכן, אחת הביעיות הנפוצות בכל סוג התקנים התוך-רחמיים היא הכתמות הנובעות מוהמצאותו של גורם זו בرحم. נחלקו הדעות האם יש מקום להקל בדים זה (כמו באישה שיש לה מכח יזועה ברחם) או שיש לחושש שהתקן רק גורם להפרשות מוגברות של דם נידות ואי לכך אין להתר את האישה, ואCMD"ל. עוד יש לציין כי ישנו התקנים תוך-רחמיים ("מירינה" ועוד) שבתוכם שפופרת המפרשה לתוך הרחם, באיטיות, הורמוניים למניעת הירון (דוגמת אלו שבגלולות). גם התקנים אלה ייעילים ביותר, ועשויים אף למנוע להחלZN הופעה של מחזר חודשי, ולעיתים קרובות רופאים ממליצים עליהם לנשים מבוגרות (גיל 40 ומעלה) שהשימוש בגלולות אינו טוב בעובן או לנשים שיש להן בעיות של מחזרים מרובי דם וכיוצא בזה. עם זאת, רבנים רבים נתקלים בהסתמota בז'וסתיות שהתקנים מסוג זה גורמים, פעים רבים, בעיקר בתחילת השימוש בהם (עד שלעים קרובות יכללה לעבור חצי שנה ואולי יותר עד שהאישה מצילה להיטהר). היוות שהסתמota אלו נובעות מקור ההורמוני, קשה מאד להקל בהן (aphael לאלה הנוגים להקל בהסתמota הנובעות מהתיקן תוך-רחמי רגיל). ואכן ה"אגרות משה" (חלק ג, סימן כא; חלק ד, סימן סט) הסתייג מהשימוש בתתקן תוך-רחמי מהטעמים האמורים.

9 ראו: "את אגרות משה, ابن העוזר, חלק א, סימן סב; ש"ת מנחת יצחק, חלק א, סימן קטו, אות יב (שם הובאו דעותיהם של פוסקים נוספים שכתו בדף): ש"ת מהר"ם בריסק, חלק א, סימן צז. אכן, דעת כמה פוסקים (הרשי"ז אויערבך, מובא בנשות אברהם, לעיל הע' 3, סימן ה, ס"ק יג ע"מ קלה; ונראה שגם גם דעת ה"חזון איש", ראו אוצר הפסיקים, שם, עמ' 229) שקווטלי זרע גורעים מדייאפרגמה ממשום שכשמטיל הבעל זרע על קווטלי זרע הרי הוא כמשמעותו זרע וזה כدرך כל אדם, וכן כתוב גם ה"צץ אליעזר" (חלק ט, סימן נא, פרק ג).

השימוש בה במצבים מסוימים.¹⁰ מאידך-גיסא, השימוש בקונדום נאסר על ידי רבים מן הפסיקים,¹¹ וגם המעתים שהתיירו זאת¹² הדגישו ברובם שההיתר אמור רק כאשר כניסה להריון עלולה לסכן את חי האישה ואין כל דרך למנוע את ההריון.¹³

המדד המשמש בדברי הפסיקים להיתר או לאיסור הוא מידת קרובתו של אמצעי המונעה הנידון להוצאה זרע לבטלה. השימוש בקונדום לא נאסר אףוא מחייב מניעת ההריון גופה, שהרי תוצאה זו מתאפשרת על ידי כל האמצעים, אלא משומ שיש לראות בשימוש בקונדום ביאה שלא כדרך הארץ וממילא הוצאה זרע לבטלה.

נוכח עובדות אלו, השימוש בהורמוניים הוא אמצעי המונעה המצו依 בעדיפות הלכתית ראשונה, שכן במצב זה הביאה נעשית בדרך כלל הארץ; עדיפות שנייה ישנה להתקן תוק-רחמי; עדיפות שלישיית לדיאפרגמה; ורק אחריה מוצע להשתמש בקונדום. גם קוטלי זרע והטרו אך כאמור יעילותם אינה מובטחת ובמקרים שנוחן למנוע את ההריון מבחינה רפואית לא כדאי להסתמך עליהם. במאמר זה בראוני לשוב ולהזדקק לסוגיה זו, ולהתמקד במעטנו של אמצעי המונעה המצו依 בעדיפות אחרונה: הקונדום.

10 הפסיקים דנו באריכות בדיין זה. יש אמרים כי דיאפרגמה דומה למוך ואם כן אין להתרה אלא במקום סכנה (לשיטות הפסיקים שלפיהן במקום סכנה התרו שימוש במקץ, ראו להלן); אך שיש הסברים שדיапрוגמה קלה ממכן מפני שבשבוע התשמייש אין האיבר נוגע לדיאפרגמה, ובעיקר ממש שפליטת הזרע אינה נחסמת בדיאפרגמה באופן ישר, אלא קודם כל הזרע נפלט לתוך הנרתיק בדרך כל הארץ, ורק אחר כך נתקל במחסום בכניסה לצואර הרחם, ואם כן הרי זה דומה לאישה הרה שצואר הרחם שללה סגור ומהודק באופן טבעי. להרבה רוא מארהיהם החולקים של הרב יואל קטן "מבוא לדיאפרוגמה" אסיה עז-עה 65 (התשס"ז) ו"השימוש בדיאפרוגמה למניעת הרין" שם 124; ושל הרב מרודי הילפרין "דיאפרוגמה - דעת הגרש"ז אויערבך" שם 136. רוא גם מה שכותב ה"צץ אליעזר" (להלן, סימן נא, פרק ג) שהביא את דבריהם של כמה פוסקים שהקלו בדיאפרוגמה יותר מאשר במקץ וצדד בדבריהם מגמור ומסבירה. יש לציין שההנחה הרופואית המקובלת לשימוש בדיאפרוגמה כוללת מריחה של חומר קוטל זרע על צידה הפנימי של הדיאפרוגמה, רוא גם בהע' הקודמת לגבי הסברת שלפיה קוטלי זרע גרוועים מדיאפרוגמה מבחינה הלכתית.

11 האחרונים עוסקו בעיקר בדיין ממשתת במוך (דהיינו שהאיישה מלאת את נרתיקה במוכים בשעת התשמייש), וממנו גרוו את דיין של קונדום, שכן בשתי הדריכים הללו הזרע נפלט על גבי דבר החוצץ בין נוגף האישה. אכן יש הסברים שדיין קונדום חמוץ ממכן מוך, כפי שציין להלן. ר' עקיבא איגר (שו"ת, סימן עא) כתוב שאין להשתמש במוכן אפילו במקומות סכנה (משמעות רבונו שם שטובא להלן). וכן כבבו ה"חותם סופר" (שו"ת, יורה דעת, סימן קעב), ה"בנית אדם" (בית הנשים, סימן לו), ה"בן איש חי" (שו"ת רב פעלים, חלק ד, יורה דעת, סימן י) ועוד כאמור, לדעת הרובה פוסקים השימוש בקונדום גרווע מותשMISS במוכן.

12 רוא: שו"ת צמח צדק (החדשות), סימן פט; שו"ת תורה חסד, בגין העוזר, סימן מג (בהרobia יתרה); שו"ת איזיעוז, חלק א, סימן כג; שם, חלק ד, סימן כד; אוור גודל, סימן לא; שדי חמוץ, פאת השדה, אישות, סעיף א; ערוץ השולחן, בגין העוזר, סימן כג, סעיף ה; שו"ת צץ אליעזר, חלק ט, סימן נא, פרק ב; שו"ת דברי מלכיאל, חלק א, סימן ע; חזון איש, אישות, סימן לו; שו"ת אגרות משה, בגין העוזר, חלק א, סימנים סג-סד, ועוד.

13 סקירת הדעות השונות רוא באריכות בארץ הפסיקים (סימן כג, ס"ק קג, אות ב) ובאנציקלופדיית תלמודית, פרק יא, ערך השחתת זרע.

מניעת היריון בהלכה

נכט את סכנת המתירים להשתמש באמצעי מניעה, כשיעור הצדקה לדבר, ונראה כיצד שיטות מעוגנת היטב בפשט הגمرا ובדברי חלק מהראשונים, וכי היא שיטת הרמב"ם וה"שולחן ערוך". לאחר מכן נעסק באפשרות להרחיב את האפשרות השימוש בקונדום שהובאה בדברי הפסקים; ולבסוף, נגידר את המושג "סכנה" הנזכר בפסקים בהקשר זה.

בתפוקידי כרב נוכחות לדעת עד כמה סוגיות מניעת היריון היא בעיה מרכזית ומטרידה, וכי ישנן נשים שאמצעי המניעה המקובלים אינם מתאימים להן ושימוש בקונדום עשוי להיות מוצא הולם בעבורן. הכרה זו הביאה אותי לתור ולהפוך פתח להיתר במסגרת ¹⁴ההלכה.

סוגיות "שלוש נשים משמשות במקור"

בכמה מקומות בש"ס הובאה סוגיית "שלוש נשים משמשות במקור"¹⁵, שחלק מהראשונים ראו בה מקור לאיסור למנוע היריון באופן אקטיבי. נציג את הסוגיה ואת פירושי הראשונים לה:

תני רב ביבי קמיה דבר נחמן: שלוש נשים משמשות במקור - קטנה מעוברת ומינקה. קטנה - שמא תעתבר ותמות; מעוברת - שמא תעשה עוברה סndl; מניקה - שמא תגמול את בנה וימות.

ואיזוהי קטנה? מבת י"א שנה ויום אחד עד י"ב שנה ויום אחד. פחות מכן או יתר על כן - משמשת והולכת דברי רב מאיר; וחכמים אומרים: אחת זו ואחת זו משמשת כדרך והולכת ומין השמים ירחמו שנאמר "שומר פתאים ה'."

בכל המקומות שבהם נזכרה בריתא זו, היא הובאה כדי להוכיח שקטנה יכולה להתרבע, בגיןו למשתמע ממוקורות אחרים, ולא במסגרת דין עצמאי על עצם השימוש במקור. מעניין לציין כי הן הרמב"ם, הן ה"שולחן ערוך" לא הביאו בריתא זו להלכה ולהלן נבקש גם להסביר השמטה זו. הרשונים עסקו בביוראה של סוגיה זו; נפתח תחילה בפירושם הממחמיר של רשי' ורבנו تم, ואחר כך נראה כי רוב הרשונים פירשו באופן מקיל יותר.

14. להמחשת הצורך הדוחק בחיפוי אחר פתח הלכתי אצין דוגמה אחת מני רבות. לפני זמן מה התקשר אליו גבר שיש לו שישה ילדים ואשתו אינה רוצה בשום פנים עוד ילדים, אף שאין סיבה רפואית המונעת ממנה להביא ילדים נוספים. מסיבות שונות, אמצעי המנעה המקובלים אינם מתאימים לה; ומטעם זה אין להם חי' אישות כבר ארבע שנים, והאיש סיפר לי שהוא מוציא את פורקנו בדרכים אחרות. כשנתי לוי את היתר להשתמש בקונדום, הנורמליות והשלום חזרו לביתם.

15. נדרים לה ע"ב; כתובות לט ע"א; יבמות יב ע"ב; שם ק ע"ב; נידה מה ע"א.

פירוש רש"

לפי רש", ר' מאיר וחכמים נחלקו האם יש היתר להניח מוך בשעת תشمיש. כך מתבאר בדברי רש"י בכמה מקומות: במקרים אחד כתוב רש"י (יבמות יב ע"ב, ד"ה משמשות במוֹך): "מותרות לחתת מוך במקום תشمיש כשהן משמשות כדי שלא יתעקרו"; וכן כתוב גם במקרה אחר (כתובות לט ע"א, ד"ה משמשות במוֹך): "מותר להן לשמש במוֹך ואין המשחיתות זרע". מדבריו משתמע כי מדובר במוכין שהאישה מכינה באותו מקום לפני התشمיש, אלא ש לדעת ר' מאיר התיירו זאת דווקא לשושן נשים, ולדעת חכמים גם לאותן שלוש נשים אסור.¹⁶ טעמו של האיסור לפי רש"י הוא משום החשש להשתתת זרע, וכן גם הסבירו ה"תוספות" בכתובות (לט ע"א, ד"ה שלש) והrittenב"א (חידושים, יבמות יב ע"ב, ד"ה שלש).

דברי רש"י עולה כי לדעתו, חכמים אסרו אפילו לאותן שלוש נשים להניח מוך בשעת תشمיש משום השחתת זרע הבועל, וסמכו חכמים על כך שבדרך הטבע נדיר מאוד שיתעקרו, ומ"ן השמים ירחוו".¹⁷

פירוש רבנו تم

רבנו تم חולק על רש"י וסביר שאין אפשרות לפירוש את מחלוקת רב' מאיר וחכמים במוֹך בשעת תشمיש, משום שלדעתו אין חולק על כך שאסור לאדם לשמש עם אשתו כשנרתיקה מלא מוכין, הויל ונחשב כאילו שופך את זרעו על עצים ובנים.¹⁸ מכוח הבנה זו פירש רבנו تم כי דברי ר' מאיר מתייחסים דווקא למוך לאחר תشمיש, דהיינו לשאיית הזורע על ידי מוכין אחר הבועל. ר' מאיר חייב את שלוש הנשים הנזכרות לעשות זאת, אף שהן משחיתות רק את הזורע, משום שאיסור השחתת זרע נאמר לאיש

¹⁶ בדברי הראשונים והאחרונים ישנו דיון נרחב בשאלת האם לדעת רש"י איסור זה קיים גם במוֹך לאחר תشمיש. ראו מה שצווינו בהערות המהדיר לחידושים הrittenב"א, מהדורות מוסד הרב קוק, יבמות יב ע"ב, עמ' רמא, הע' 790.

¹⁷ ה"אגורות משה" (ابן העוזר, חלק א, סימן סג, ענף א) כתוב כי לדעת רש"י, מודדים חכמים באופן עקרוני לר' מאיר שבמקומות סכנה מותר לשמש במוֹך, ורק באותן שלוש נשים אסרו זאת משום שבונין טבעי השיר לככל הנשים בעולם יש מעין הבטחה מן השמיים שלא תארע סכנה; ולעומת זאת, באישה שיש לה חולין שמהנתנו העיבור מסוכן בעבורה, מודדים חכמים שמותר לה לשמש במוֹך. סבירה זו מופיעה כבר בש"ת צמח צדק (החדשות, ابن העוזר, סימן פט), ושם מבואר כי ניתן להקל אפילו כאשר חחש הסכנה איינו גדול.

¹⁸ ראו Tosafot, יבמות יב ע"ב, ד"ה שלוש נשים. ראו גם הערות המהדיר לחידושים הrittenב"א, מהדורות מוסד הרב קוק, יבמות יב ע"ב, עמ' רמא, הע' 794, שם הובאו כמה פירושים בדעת רבנו تم. המובא בוגף הדברים הוא דעת רוב המפרשים בפירוש דברי רבנו تم.

מניעת הירון בהלכה

ולא לאישה (שאינה מצויה בפריה ורבייה). חכמים פוטרים את הנשים מלעשות זאת, ו"מן השם ירחו".

אם כן, לפי פירושו של רבנו تم, אין מסוגה זו ראייה לאסור בעילה עמוק, אף שברור לו מסבירה שבaille בצורה כזו היא השחתת זרע שנאסרה מכובאר במסכת נידה (יב ע"א). לדעתו, השימוש עמוק בשעת תשמש אין אסור מפני שהוא מונע הירון (שאמ לא כן גם מוקד לאחר תשמש היה צריך להיות אסור), אלא מפני שהבעל מוציא את זרעו לבטלה.¹⁹ לפי רבנו تم, קודם שהומצאו אמצעי מניעה כגון הורמוניים והתקן תוך-רחמי אסור היה למנוע הירון על ידי חסימת הזרע מהיליכנס לرحم - לא מחמת עצם אייסור מניעת הירון, אלא מצד האיסור להשחתת הזרע.²⁰

פירושו של רש"י שונה מפיירוש ורבנו تم בשתי נקודות. ראשית, רש"י מפרש את המילה "משמעות" כהיתר ולא כחיווב, ואילו רבנו تم מפרש אותה כחווב. שנית, לפי רש"י "משמעות עמוק" היינו הנחת מוקד בעת התשמש, ואילו לפי רבנו تم מדובר בהנחת מוכים אחר התשמש כדי לשאוב את הזרע. אך בין לרשותי ובין לרבנו تم נמצא כי לכל הפחות לדעת חכמים נאסר תשמש עמוק אפילו כשהדבר נדרש לשם מניעת סכנה רפואיות כלשהי.

פירוש הר"ן

روح אחרת נשבת בדברי הר"ן וראשונים אחרים. הר"ן (נדירים לה ע"ב, ד"ה מש�性ות עמוק) מסכים מחד-גיסא לפירושו של רש"י ומפרש שהשימוש עמוק הוא בשעת התשמש עצמו - דהיינו שקדום התשמש האישה מלאת את רחמה ("גרתיק")

19 ראיו לצין כי נוסח זה בדברי רבנו גם בו בא ב"תוספות" ליבמות (יב ע"ב, ד"ה שלש), אולם ב"תוספות" כתובות (לט ע"א, ד"ה שלש) מובאת שיטתו של רבנו גם בנוסח אחר לחלוtin. לפי ה"תוספות" כתובות, סובר רבנו تم כי אין איסור כלל לקיום מצוות תשמש כאשר יש מוקד בשעת התשמש, אף כי בודאי לא יכול להיזכר הירון בתשmissה זו, שכן אין זה שונה מוהית לרשות עם אישת זקנה או עקרה. מטעם זה חלק רבנו tam על רש"י שכותב ללשון "משמעות עמוק" פירושה "モותרות לשמש עמוק" שכן משממע ממנה שלשאר נשים אסור לשמש בזורך - מה שאנו נכון לדעת רבנו tam. אכן פירוש רבנו tam ש"משמעות עמוק" היינו "זקוקות לשמש深深地 לאחר תשmissה", ו"עצמה טובת ממשמע לן" כלומר כדי לנשים אלו למנוע הייזוכות הירון כתוצאה מהתשmissה. לפי זה נמצא כי אין זו בלבד ששיטות רבנו tam אינה מקורה לאסור תשmissה עמוק (או בקונדום) אלא להפך - שיטתו היא המקורה המפורש ביוור בדברי הראשונים המלמד כי מותר לשמש深深地!

20 האופן היחיד שבו הותר לדעת רבנו tam למנוע הירון הוא שימוש עמוק深深地 לאחר התשmissה - מה שאינו מבטיח מניעת הירון באופן ודאי. יש לציין כי ה"תורת חסד" (אבן העוז, סימנים מג-מד) כתוב חידוש מסתבר בדעת רבנו tam. לפי הצעתו, גם רבנו tam לא אסור מוקד בשעת התשmissה אלא באופן שלוש נשים שככל מקרה לא סביר שייכנסו להירון ושיק לומר עליהן "מן השם ירחו", אולם נשים וגילות שיכולות להיליכנס להירון והדבר מסוכן להן - מותרות לשמש深深地 גם לדעת רבנו tam.

במוכרין (בדים), כדי ששכבתה הזרע לא תוכל להיכנס לرحم ולהפרות את האישה; ומайдך גיסא, בביורו מחלוקת ר' מאיר וחכמים מפרש הר"ן כי הם נחלקו האם יש לחיבק קטנה, מעוברת ומיניקה להנחת מוכרין בVRTIKON לפני התשMISS, משום שאליה הקטנה תהרה, היא עלולה למות, המועברת עלולה לפגוע בולדת על ידי עיבור נוסף²¹, ומהמיניקה עלולה להפסיק את ההנקה ולפגוע בתינוקה.

חשיבות אלה הם חששות רחוקים מאוד: בדרך כלל קטנה אינה נכנסת להירון; והוא הדין למעוברת ומיניקה;²² נראה כי ר' מאיר - כدرכו בכל מקום - חושש למייעוט, בעוד חכמים אינם מיחשים ממשמעות לחשש זהה.

נמצא אם כן כי לפירושו של הר"ן, ברייתא זו אינה עוסקת כלל בשאלת האם מותר לשמש במזק אלא רק בחובה להגן על האישה מהחשש רחוק על ידי הנחת מזק בVRTIKON. בדרכו של הר"ן בביורו הגمرا צעדו רביהם מן הראשונים, וביניהם: הרמב"ן, "גימוקי יוסף", הרשב"א, הרא"ש בנדרים והריטב"א.²³

לפי פירוש זה, אין כל מקור בדברי הגمرا הללו לאיסור התשMISS במזק; ועל כordanu לומר שלא דומה תשMISS במזק לדין המוציא זרע לבטלה - הנזכר כאיסור חמור במסכת נידה (יב ע"א) - שכן בתשMISS במזק הזרע יוצא במסגרת קיום יחס אישות, ואילו ב"מנאף ביד" ("מאונן" בלשון זמננו), שעליו מדובר במסכת נידה, הזרע יוצא ונשחת ללא כל יחס אישות. מובן שמצוות פריה ורביה כוללת חיבוקם לקיים יחס אישות ורגלים כדי שהאישה תיכנס להירון; אולם במקרים שבהם מתרימים להימנע מהבאת ילדים לעולם, אין איסור לקיים יחסים במזק.

לאור דבריו של הר"ן מובן היטב מדוע הרמב"ם וה"שולחן ערוך" לא הביאו את הדברים הללו להלכה. הם פסקו כחכמים, שאמרו כי לשלווש הנשים הנזכרות אין חובה לשמש במזק,

21. תופעה זו נדירה ביותר אך קיומה תועד גם בזמננו והיא נקראת "superfetation".

22. כולם, כחותיאה משינויים בתזונה ובאורות החיה, השנתנה המציגות ואחוות מסוימות של מיניקות עשוי להויכנס להירון. הדבר תלוי גם בהיקף ההנקה, במידה השימוש בתחליפי חלב ובפרמטרים נוספים. כך או כך, ישנן נשים שזמן לאחר אחר שילדו מבקשות להשתמש באמצאי מניעה.

23. ראו: שיטת מקובצת כתובות לט"א, ד"ה זהה לשון הרמב"ן (בשם הרמב"ן); גימוקי יוסף, בבות ב"ב בדף הר"ן, ד"ה משימות במזק; פירוש הרוא"ש, נדרים לה ע"ב, ד"ה שלוש נשים; יש לציין כי כמה מן הראשונים מבאים את דברי רשות שפיריש כי מדובר במקרה ששם סוברים הרבה יותר, מבאים את פירושו של רבינו שם שלפיו מדובר בחיבוק ולא בהחזרה. אכן, אין למלוד מכך שהם סוברים שם בכל דבריו גם בוגר לעיתוי הנחת המזק - דהיינו לאחר התשMISS ולא לפניו - שכן בעניין זה הם מותרים את הפירוש בדרכו של רשות; ומතוך כך מתבאר שפירושם בגמרא תוכם לפירוש הר"ן. ראו: חידושי הרשב"א, במות יב ע"ב, ד"ה שלוש נשים (ובהערות המהדר, מהדורות מוסד הרב קוק, עמ' סא, הע' 93); חידושים הריטב"א, כתובות לט ע"א, ד"ה זהה והא דאמרין.

מניעת היריון בהלכה

ומילא לא ראו צורך לציין דין זה (שהרי חכמים לא באו אלא להקל, ולא התהדרש כאן לא היתר ולא איסור).

גם מצד האיסור למנוע היריון לא צריך, לא ראו הרמב"ם וה"שולחן ערוך" צורך לציין דבר. כפי שראינו, הם כבר כתבו כי ישנו חיבא להביא ילדים לעולם ועל כן ודאי שאין לפועל באופן אקטיבי כדי להימנע מהבאת ילדים לעולם; אך לדידם כשותר להימנע מהביא ילדים לעולם, אפשר לשמש במוק.

הבנה זו הולמת גם את פסיקתו של הרמב"ם כי מותר לאדם לבוא על אשתו בדרך הנוחה לו (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק כא, הלכה ט):

ашתו של אדם מותרת היא לו, לפיכך כל מה שרצו לעשות באשתיו, עשו:
bowel בכל עת שירצחה; וממשק בכל אבר ואבר שירצחה; ובא עליה כדרכה ושלאל
cdracha binyan drach arberim.²⁴

מן האמור עד כה עולה כי רבים הם הראשונים שהתיירו לכל הנשים להניח מוק בשעת התASHMISH, במצב שבו מותר למנוע היריון. זהה דעת הר"ן והרא"ש בנדרים, ה"נימוקי יוסף" ביבמות, הרמב"ן הרשב"א והריטב"א בכתובות²⁵, וכן דעת רבנו תם²⁶ לפי ה"תוספות" בכתובות;²⁷ ונראה שזויה גם דעת הרמב"ם וה"שולחן ערוך" שלא העתיקו

24 עד כאן הגישה על פי כתבי יד עתיקים, כפי שהיא מצויה במהדורות הרוב קאפה ובהדורות פרנקל. בנוסח הדפוסים מופיעכאן הtosafot: "ובלבך שלא יציא שכבת רוז לבטלה". גרסה זו עומדת לפני ה"בית יוסף", וראו עוד בוה להלן.

25 הריטב"א ביבמות (חידושים, יב ע"ב ד"ה שלש) כתב בסוף דבריו: "והנכוון דחייבות לשמש במוק קאמר, וכదירש רבנו תם ז"ל, ופחות מכך ומתוך על כן אין חיבות, אלא פעמים מותרות כגון קטנה ופעמים אסורות כגון גדולה, ובין ארמי דאפשר אל משימות כדרון ללא מוק אם ירצה ואינם חייבות לשמש במוק". בדבריו מבואר שעצם פליית הרוז לתוך המוק אינה נידונית כפליטת רוז על עצים ואבניים - שהרי לדרכו קטנה מותרת לשמש במוק (שהלא כפיש פריש קודם לכך רשי, עיין שם). לפי זה, גם קביעתו כי גדולה אסורה לשמש במוק, אין טעם מצד השחתת הרוז אלא משום שלדעתו יש איסור למנוע פוטנציאלי של היריון במקומות שאין בהיריון זה חשש סכנה. על כל פנים, במקום שיש חשש סכנה אין לדבריו כל איסור לשמש במוק, כפי שכתב שם: "וاما כיון דאייכא סכנה כל האיך מכניות עצמן משום שומר פתאים ה'", וראו עוד להלן, הע' 34. זאת ועוד, בחידושים הריטב"א בכתובות לא נזכר כלל חילוק, במקצת דבריו, בין קטנה לבוגר גדולה ונימן להבini מדבריו שגם בגדולה אין איסור כלל.

26 ראו לעיל הע' 19.

27 אומנם ר' עקיבא איגר כתב (שות', סימן עא) שאין להביא ראה מדעת הראשונים להתר מניעת היריון אפילו במקומות סכנה, מושם שגム לדבריהם לא הותרת מניעת היריון אלא באותן שלוש נשים שבכל מקרה אין נוכחות להיריון בדרך כלל. מאידך גיסא, לדבריהם של כמה אחורוניים (ראו למשל שות' דברי מלכיאל, חלק א, סימן ע) מבואר כי הם לא הסכימו להבחנה זו, ואדרבה ראו בסבירה זו סיבה להחמיר באותן שלוש נשים ולא להקל (משום שמאחר שככל מקרה אין רגילה לנשים אלו ללדת, אין להן כל צורך להוציא מוק כדי למנוע את היריון, ואם בכלל זאת הותר הדבר אף לנשים אלו שחשש הסכנה שלהן רחוק, קל וחומר שנתיר גם לנשים שעשוות להתחער ומיילא נמצאות בהשש סכנה חמור הרבה יותר). נראה שחלוקת זו תלויה בשאלת מהי הסיבה העיקרית לאיסור תASHMISH במוק: אם

שם איסור בעניין זה.²⁸ אכן, דעת רבינו تم לפיה "תוספות" ביבמות - וכך סבור גם הרא"ש בנידה - היא שאין היתר לבועל כשייש מוקם באותו מקום אפילו כאשר ישנה סכנה אם תתעבר, שכן יכול האיש להימנע מלבעול וכך לא תסתכן האישה. בכל זאת נראה שיש לסמור להלכה על דעת רבים מן הראשונים ועל סתימת ה"שולחן ערוך".

כיווץ זהה כתוב ה"ים של שלמה" (יבמות, פרק א, סימן ח), שהציג גם הבחנה מהותית בין השחתת זרע לבין שימוש במוק:

אלא צריכה לשמש במוֹר קאמר משומס הסכנה וחכמים אומרים אינה צריכה ולעלום אף בשאר נשים שרי. ועוד פירשו דזוקא משמשת במוֹר אחר תשמש לנוקות הזרע אבל לשים המוֹר באותו מקום אסור לשמש עמה משומס השחתת זרע כאילו מטיל על עצים ואבנים ואין דרך תשמש בכך. מכל מקום נראה פירוש רשי"י עיקר دمشים במוֹר לפני תשמש קאמר ואין זה כמטיל על עצים ואבנים דסוף סוף דרך תשמש בכך שగוף נהנה מגוף.

אם כן, לפי מהרש"ל יש לפחות כי "משמשות במוֹר" הכוונה להנחת מוֹר קודם שימוש (כרש"י) ולהיחוב ולא להיתר (כבדי רבינו تم); ו殊ונה הוא מצב זה מהשחתת זרע שכן כאן יש הנאת גוף מגוף.²⁹

האיסור נובע מביטול אפשרות ההולדה, הרי שבאותן שלוש נשים שבדרך כלל אין يولדות יש מקום להקל יותר (זו דעת ר' עקיבא איגר): אך אם האיסור נובע מחמת עצם השחתת הזרע, שהותרה רק במקרים סכנה, הרי שבאותן שלוש נשים שבכל מקרה לא סביר שייכנסו להריון יש יותר מקום לאיסור ולמנוע מהבעל להטיל את זרוּע על המוכן. אכן, מלשונם של כמה ראשונים (כגון הריטב"א, ראו לעיל, הע' 25) משתמשים בשאר נשים יש היתר במקומות סכנה, אפילו אם האיסור הוא מחמת השחתת פוטנציאלי ההולדה כי על כל פנים אין האישה מצויה להכנס את עצמה לסכנה, ושלaad דעת ר' עקיבא איגר.

²⁸ לכואורה יש להקשות על כך מזרבי ה"שולחן ערוך" שכתב (ابן הער, סימן כג, סעיף ה): "אשה שיש לה אותם ברחם, ועל ידי קר כשבעה משמש עמה וורה מבחוּץ, אסור", ומהם משתמש לכואורה שאין היתר לקיים תשמש באופן שהוא מזריע את האישה. אולם המעיין ב"בית יוסף" (שם) יראה שמדובר במקרה ספציפי זה, שבו הזורייה היא ממש מחוּץ לנורתק, אסר ה"שולחן ערוך" את התשמש, אולם שימוש במוק מותר לדעתו ונחשב בדרך כלל הארץ (לשוןנו: "כתב הרא"ש בתשובה כלל לג' סימן ג' ששאלת אשה שיש לה אותם ברחם [דרתא] בעין שאין משמש דש כראוי ולמתוך האותם פעמים שהוא דש בחוץ ולעלום הוא זורה בחוץ יראה שהוא בחוץ קריין ביה 'שחתת ארצה' ואך על פי שלפיעמים הוא דש מבפנים מכל מקום כיון שלעלום הוא זורה בחוץ אסור, וגריע משמשת במוק דהותם הוא משמש בדרך כלל הארץ אף על פי שאין זרוּע או ראי להזריע מייד דוהה עקרבה זקנה וקוננה עכ"ל). עוד נסopic כי כל האמור עתה הוא לשיטת ה"שולחן ערוך", שלא התייר לשמש שלא בדרך, אולם לפי הרמ"א שהתריר זאת נראה שמדובר במקום שיש רחם יש מקום להתריר אפילו אם זורה בחוץ. יש לציין כי באוצר הפוסקים (ابן הער, סימן כג, סעיף ה) הובא שינון פוסקים שהתריר לשמש במקום עיגון כזה, שכן אם לא נתיר לו יצרך חיללה לגרש את אשתו.

²⁹ ה"חzon איש" (אישות, סימן ל', אות ב) ציין לשיטת המהרש"ל וקיים אותה מאד, כלשונו: "והנה יש מקום לומר לדעת הפוסקים דלאחר שימוש בכל הנשים אסור ומתפרש בזה הא דג' נשים משמשות

תשמש במקור ודין "ביה שלא כדרכה"

כפי שראינו, הטעם שבגינו אסור רבניו תם הנחת מוכין קודם התשמש הוא משום שבutilה במצב כזה נחשבת כהוצאה זרע לבטלה, אלא שיש להקשוט על סברה זו מדברי הגמara במקומ אחר (נדרים כ ע"ב). הגמara שם פותחת בדברי ר' יוחנן בן דהבא על הבעייתיות שבביה שלא כדרכה, ולבסוף מסיקה: "אבל אמרו חכמים כל מה שadam רוצה לעשות באשתו עוזה". מסקנת הגמara בנדרים היא אפוא שביה שלא כדרכה הותרת, אלא שלכאורה בכיה צו ישנה הוצאה זרע לבטלה - לפי הצעתו של רבניו תם. בקושיה זו כבר עסקו ה"תוספות" (יבמות לד ע"ב, ד"ה ולא) והציגו לה שני תירוצים: הראשון, מדובר בכיה ללא הוצאה זרע; השני (בשם ר"י), מותר לאדם לבוא על אשתו שלא כדרכה, גם אם מוציא זרע לבטלה כיון שבדרך אישות הכל הותר³⁰, וכך כתוב גם הר' י"ד (פסקים, יבמות יב ע"ב, ד"ה תנינ רב ביבי).

תירוץם השני של "תוספות" הוביל להלכה ב"טור" (בן העוזר, סימן כה) ומשם הוועתקו הדברים על ידי הרמ"א (בגהותיו ל"שולחן ערוך" (בן העוזר, סימן כה, סעיף ב)):

יכול לעשות עם אשתו מה שרצו בועל בכל עת שירצה ומנסק בכל אשר שירצה
ובא עליה בין כדרכה בין שלא כדרכה או דרך אחרים. ויש מקילים ואומרים
שਮותר שלא כדרכה אפילו אם מוציא זרע³¹, אם עוזה באקראי ואינו רגיל בכך.

הרמ"א מתיר אפוא בדוחק לאדם לבוא על אשתו שלא כדרכה גם אם מוציא זרע, אך מסיג את דבריו בתנאי שמדובר באופן אקראי. אכן דומה שיש זה תקף רק כשהאדם יכול לבוא על אשתו בצורה רגילה, אולם אם נמנע ממנו לבוא עליה בדרך הרגילה משום שההיריון מסוכן לה - מותר לו גם לכתיחלה לבוא עליה באופן כזה.³²

במקור, דקדום תשמש באמת מותר בכל הנשים, וזה יש לפרש בדעת רמב"ן ור' שנכתבוenda ג' א' דבשאך נשים המשמשות במקור קאמר דדוחק לומר דבעשות אסור או בקומה שהוחזקה להיות רואה קאמר אי מסוכנות מהמת לדלה דכל זה הי' ראוי להוציא, וזה הכרעת רבניו הגודל שהגיע לרוח הקודש מהרש"ל זוללה"ה...". בסוף אותו סימן, חזר ומסכם ה"חוון איש" כי להלכה נראה שבספק סכנה יש להתרן מוקדם תשמש, ואילו אחר תשמש יש לאסרו גם במקרים סכנה.

³⁰ לתוספת טעם לשבח ראו בהסבירו של המהอร"ל (בארכגולה, באר ב) לכך שהחותמה בישראל ביה שלא כדרכה (בשונה מגויים שליהם נאסרו ביה שלא כדרכה). לדבריו, אצל עם ישואל החיבור בין איש לאשתו הוא בעל ערך עצמי ולא רק לצורך פרייה ורבייה.

³¹ מקור הדברים בלשונו של הרמ"ם שהובאה לעיל, אולם ההדגשה כי גם אם מוציא זרע הדבר מותר אינה מבוארת דיה בדברי הרמ"ם (ואדרבה סורתה את נוסח הדפוסים, ראו לעיל הע' 24).

³² ראו בעין זה בשות' בארכגולה (שטרן), חלק ג, סימן קנג. המחבר התיר בדוחק ביה שלא כדרכה, כאשר אסור לאישה לשמש כדרכה מבחינה רפואית, אך הגביל הтир זה בכמה וכמה סיוגים.

מכלל הדברים יש ללמידה גם על דין של קונדום כששנה סכנה לאישה אם תתעורר; ואכן הרב פינשטיין כתב (שו"ת אגרות משה, ابن העוזר, חלק א, סימן סג) כי השימוש בקונדום בשעת סכנה מותר לכתחילה - ולא רק בדרך אكريאי - משומש שיש לסמוק על שיטת התוספות (ר"י):

אך לשיטת הר"י ודעימיה שהם הרא"ש והרייטב"א ורש"י אליביינו וכל המתירין לבועל באكريאי שלא כדרכה גם בהזאת זרע שהם בלבד הר"י והרא"ש גם סתום תוספות סנהדרין דף נ"ח והטור והרמ"א, ולפי מה שבארתי אפשר סביר כי גם הנימוקי יוסף והרשב"א יבמות, יש מקום להתייר גם זהה.

אם כן, הרב פינשטיין מצורף את דעת ה"תוספות" כדי להתייר חי אישות עם קונדום במקרה של סכנה לאישה, משומש שלדעתו סיוגו של הרמ"א נאמר רק כאשר האדם יכול לבוא על אשתו בדרך רגילה. נוכחות זאת יתכן כי אפילו האוסרים הוצאת זרע בביאה שלא כדרכה³³ יתרו תשמש במקור כאשר תשמש ללא מוק איינו אפשרי מוחמת חשש סכנה. לסיכום, תשמש במקור מותר לפי חלק גדול מהראשונים (גם כאשר הוא כולל הוצאה זרע) והוא איינו דומה למוציא זרע לבטלה; ואדרבה, יתכן שיש בכך קיום מצות עונה.³⁴ גם מי שסביר כי יש בכך מעין מוציא זרע לבטלה, הרי שכאשר ישנו חשש סכנה - אפשר לצרף את השיטות המתירות לבועל אפילו שלא כדרכה (ואולי דרך איברים) גם אם מוציא זרע לבטלה, כיוון שעושה כן דרך תשמש.

האם קונדום דומה למור?

לכוארה, אם מתירים שימוש במקור, יש להתייר גם שימוש בקונדום: בקונדום, כמו במקור, הגוף נהנה מהגוף; ובמקור כמו בקונדום זורקים את הזרע הבלוע יחד עם המוק או הקונדום. אומנם ניתן לבדוק ביןיהם ואכן ה"אגרות משה" (בן העוזר, חלק א, סימן סג) כתוב שקונדום גרווע מוק, משומש שבקונדום יש בעין מה芝ה בין הגוף והוא מונח על האיש ולא על האישה. מצד שני, השימוש בקונדום נוח יותר לאישה מאשר מילוי אותו מקום במוכין וסוף סוף קונדום איינו נחسب מה芝ה לגבי עצם יחס האישות, שהרי הבא על אחת מהעריות עם קונדום ודאי עבר על איסור ואין אומרים שאין זו ביאה.

33 כך עולה מן הтирוץ הראשון בתוספות (יבמות לד ע"ב, ד"ה ולא כמעשה) שהובא לעיל, וכן היא דעת ה"בית יוסף" שהחמיר בזה מאוד על פי הזוהר.

34 ראו חידושי הרייטב"א, כתובות לט ע"א, ד"ה והוא דאמר ג' נשים. אומנם הרייטב"א כתב זאת רק בנוגע להיתר לבוא על קטנה שאינה ראויה להוליך, ולא לגבי תשמש במקור, אולם לפי מסקנתו (שם) כי לכל הנשים מותר לשמש במקור, נראה שאף בזה יש קיום מצות עונה.

מניעת הירון בהלכה

עוד יש לציין כי כמו פוסקים התירו את השימוש בדיאפרגמה, גם שאstro תשמש במקרה, משומש שהדיאפרגמה נתונה עמוק בתוך הנרתיק ואני מהפרעה כלל לביאה, מה שאין כן במקרה הממלא את הנרתיק כולו.³⁵ לפי זה יתכן שהקונדומים אף הוא עדיף ממכוכין שכן אין בו הפרעה כלל לביאה.

אכן, הרב עובדיה יוסף כתוב שאין לדמות בין מוקד לקונדום. בתשובה ארוכה בעניין זה (שו"ת יביע אומר, חלק י, אבן העוזר, סימן כד, אות ד) הוא מביא רישימה ארוכה של פוסקים שהתירו השימוש במקרה, אך קובע שהיתר זה אינו קיים במקרה של קונדומים. הוא מביא שם את לשונו של שו"ת מהדרש"ם (חלק ג, בפתחות הספר, דף שיז):

אבל בנידון דין (כיס של גומי על האבר) הוא גרוע מתשמש במקרה, דהتم הזיווג הוא בגוף הרחם של האישה אלא שנשפק על המוקד מה שאין כן בנידון דין
שמוציא זרעו לתוך כיס הגומי שמכסה את האבר והכים החוץ מסביב ואינו נוגע
בגוף הרחם כלל והוא מוציא זרעו לבטלה, ואין שום צד להקל בזה.

לענין דעתך נראה שהדברים אינם מוכרים. ראשית, הקונדומים המוצי יום הוא דק מאוד עד שימוש גופו נהנה מן הגוף. מלבד זאת, נראה שאין הבדל בין מצב שבו הזרע נופל בכיס או נופל על גבי מוכkin; ואדרבה כפי שצינו לעיל יתכן שהשימוש בקונדומים עדיף ממכוכין. ולבסוף, קשה לומר שאין זו ביאה בדרך הארץ שכן השימוש בקונדומים ביחסו אישות נרחב מאוד יום. אכן, הרב עובדיה יוסף מינה פוסקים רבים האוסרים את השימוש בקונדומים, אולם ה"חיעזר" כאמור התיר זאת,³⁶ אף שבזמן הכתיבה לא היה דק
כפי שמצוין יום.³⁷

אם השימוש מותר רק במקום סכנה?

כאמור, ה"אגרות משה" התיר השימוש במקרה אם כניסה להירון עשויה לסכן את חי האישה; ובמקום הצורך, כשאין ברירה אחרת, התיר גם השימוש בקונדומים.³⁸ מדבריו

35 ראו לעיל הע' 10.

36 ראו גם שו"ת ציץ אליעזר, חלק ט, סימן נא, פרק ג, אות ט. אף שם הובאה דעתם של אחרים רבים הסבורים שאין להשות בין מוקד לקונדום; ולצדזה הובאה דעת ה"חיעזר". ה"ציץ אליעזר" הביא סיווע ל"חיעזר" מleshono של הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, יורה דעתה, סימן פח) והסק כי יש לסמוך על דעת המקלים במקומות סכנה וכשהואן אפשרות אחרת. עוד הביא ה"ציץ אליעזר" את תשובתו של ה"צפנת פענן" (שו"ת חלק א, סימן קסד), שהקל להשתמש באקראי בקונדומים לצורך בדיקת זרע אך מטעם אחר.

37 יש להעיר כי הרב עובדיה יוסף כתוב כי הרב פינשטיין חלק על ה"חיעזר", אולם הדברים אלה אינם מדויקים לכטורה, שכן למעשה בסוף תשובתו הנזכרת התיר ה"אגרות משה" שימוש בקונדומים בשעת הסכנה אם האישה חשושה להסתמך על שאר האמצעים (וחשש הסכנה שלא גдол).

38 שו"ת אגרות משה, אבן העוזר, חלק א, סימן סג. אומנם בתשובה אחרת (בן העוזר, חלק ג, סימן כא) התיר זאת ה"אגרות משה" רק על ידי דיאפרגמה ולא על ידי קונדום, אך נראה שלא חזר בו מתשובתו

עלולה כי כאשר אין סכנה, יש לחוש לאיסור הוצאה זרע לבטלה - כשיטת רשי' ורבני تم - ולפיכך אין להתר את השימוש במוק (וכל שכן בקונדום) במצב כזה.

על דברים אלה הוסיף הרב פיניינשטיין והקשה: אם אכן ישנו איסור הוצאה זרע לבטלה בתשMISS במוק, איך ניתן להתייחס מהמת הסכנה ומהדוע לא נאסר על הבעל לבוא אל אשתו? הרב פיניינשטיין הבHIR כי רבני תם אכן אוסר תשMISS במוקים גם בשעת הסכנה, וכל שהתר הוא לשאוב את הזרע לאחר התשMISS על ידי מוכין. לעומת זאת, לפי רשי' הקושיה בעינה עומדת.

מכוח קושיה זו חידש ה"אגרות משה" כי לדעת רשי', אם יש סכנה לאישה בהריון ובבעל איינו יכול לבוא עליה אלא כשתניהם מוק, אין זה בכלל הוצאה זרע לבטלה - משום שהוא בא עליה כדי לקיים מצוות עונה. מאידך-גיסא, כשאין סכנה והאדם יכול לקיים מצוות עונה בדרך כלל הארץ, אז תשMISS במוק נחسب כהוצאה זרע לבטלה.

לענין דעת, קושייתו של ה"אגרות משה" ותירוץם איינם נזכרים אלא לשיטת רשי' ורבניו תם הסבירים שתשMISS במוק נחسب השחתת זרע כמשמש על עצים ואבניים; לעומת זאת, לפי שאר הראשונים הסבירים כי אין בעיה של הוצאה זרע לבטלה בתשMISS במוק - כפי שניסח זאת ה"ים של שלמה" - אין כל קושי. הסכנה הנזכרת בגמרא אינה אלא סיבה שמחמתה יש לחיב את אותן שלוש נשים לשמש במוק; לכל שאר הנשים מותר לשמש במוק, ככל זמן שאין חיב פריה ורבייה. כפי שראינו, זהה גם דעת הרמב"ם ודעת ה"שולחן ערוך". לפי הבנה זו, גם כאשר אין סכנה לאישה בכניסה להריון, הותר התשMISS במוק.

בהקשר זה יש לציין כי ה"סכנה" האמורה כאן אינה דווקא סכנת חיים אלא גם התדרדרות במצב בריאותי, וכך אכן כתב הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, חלק י, ابن העוז, סימן כד) שאחר שהביא את דעת המתירים תשMISS במוק דווקא בשעת סכנה, הסביר שאינו הכוונה לחשש מיתה אלא לחשש שהוא יכבד חוליה של האישה. ראייה לדבריו הביא הרב עובדיה יוסף מהיתר אכילה ביום הכיפורים, שבבעבורו אין צורך בחשש מיתה וכי בחשש שהוא יכבד חוליו של המתענה.

באוטו אופן מתיר הרב עובדיה יוסף (שם) תשMISS במוק לאישה המזוכה בדיון אחר הלידה, מחשש שתתאבד, ומכלל הדברים יש ללמד גמג מוצבים אחרים. החשש להتابדות הוא חשש קטן ביותר שהרי אין אחת מאלף שמות אבדת, ועם כל זה נכלל

הארוכה והמנומקת בחלק א, אלא שלמעשה כיוון שאפשר על ידי דיאפרגמה או מוק ודייף הדבר בקונדום.

מניעת היריון בהלכה

הדבר בסכנה; ועל כורחנו לומר כי יש להרחיב את המושג "סכנה" בהקשר זה. דומה כי דברים אלה נכוונים גם כאשר מבקשים לכפות אישת היכנס להיריון כשהיא אינה חפוצה בו; דבר זה גורם לביעות חמורות של שלום בית ומסכן את כל המשפחה.³⁹

היבטים נוספים

האם קונדום דומה לדש מבפנים וזרה מבוחץ?

הזכרנו לעיל את דברי ה"תוספות" בתירוץ השני (יבמות לד ע"ב, ד"ה ולא כמעשה) שהתרו הוצאה זרע בכיה שלא כדרכה; מדבריהם משתמע שהיא זה נאמר רק לגבי תמייש שלא כדרכה (או שימוש במוק) אך לא לגבי "dash מבפנים וזרה מבוחץ". ככל הנראה יש להבחין בין "dash מבפנים וזרה בחוץ" שאינו דרך ביהה כלל - משומש שאיבר האיש אינו נמצא בגוף האישה כשמיcia זרע ורक נعزيز באשתו לשם הוצאה זרע - לבין תמייש שלא כדרכה. מכוח הבחנה זו יש שאסרו את השימוש בקונדום - אפילו במצב של חשש סכנה - וסבירו כי הוא דומה לדש מבפנים וזרה מבוחץ.

אולם לעניות דעתך ברור שקונדום אינו דומה לדש מבפנים וזרה מבוחץ" ואדרבה הוא יותר דרך אישות מאשר ביהה שלא כדרכה - שיש בה גם עינוי לאיישה וגם אינה במקום ביהה - ואף על פי כן התירוה ה"תוספות".⁴⁰

איסור מניעת היריון - מחמת צמצום הילודה

נקודה נוספת שעליינו לתת עליה את הדעת היא היחס בין עצם מניעת היריון לבין אופן המניעה, ובענין זה נראה שרבים עשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר. לדעתו, הבעה במניעת היריון אינה דרך מניעת היריון אלא עצם המניעה, ולפיכך בה יש להתמקד. לשון אחרת: וכי יעלה על הדעת כי אילו עיר ואונן היו משתמשים בגלגולות לא היו בענים?! דומה כי מדיוון-במהות הפק הדין לפולט טכני, ופוק חזיז מה שכתב ה"שולחן ערוך" (אבן העזר, סימן כג, סעיף א):

39. כך עולה גם בדברי ה"אגרות משה" (חלק ד, סימן ע) שהתריד תמייש במוק גם כשאין סכנה ממשית, אלא מפני שזהו רצונה של האישה. אף שהוא מדגיש שלא טוב לעשות האישה, מכל מקום אם זה הרי המציגות - מותר לאיש לבוא עליה אף שאין סכנה בריאותית.

40. כך כתוב במפורש ה"אדו" (חלק ג, סימן כד, אות ה). מובהקו מתבادر שההבחנה העיקרית בין תמייש במוק מקום סכנה (שהותר) לבין "dash מבפנים וזרה מבוחץ" (שנאנסר) היא שתמייש במוק נחשב בדרך כלל הארץ (אלא שעוזה כן באופן שאין הזרע יכול להזוריין ואין זה שונות מתחמיש עם קטינה, זקנה או עקרה שאין ראויות להולד); במקום סכנה הדרך לשמש היא דזוקא על ידי מוק) ואיילו "dash מבפנים וזרה מבוחץ" אינו דרך כלל הארץ. המסקנה בדבר היתר הקונדומים מופיעה גם בספר דבר אליו (ל' אליהו קלצקין), סימן סה.

אסור להוציא שכבת זרע לבטלה ועון זה חמור מכל עבירות שבתורה. לפיכך לא יהיה אדם דש מבפנים וזורה מבחוץ, ולא ישא קטנה שאינה ראוייה לילד.

מן המחבר קשור את איסור הוצאה זרע לבטלה לאי-הבאת ילדים; וזהו אפוא מוקד הדיון.

לאור הבנה זו נראה כי הסיבה שבגינה אסרו מניעת הירין בדורות קודמים, ולא התירו זאת אלא במקומות סכنة, לא הייתה דרך מניעת ההירין אלא עצם העיקרונו שאין למנוע ילודה. אולם שיקול זה היה תקף בעיקר בדורות הקודמים - שבהם מתוך עשרה ילדים שהיו נולדים לאישה, רק שניים או שלושה היו נותרים בחיים. כיום, לעומת זאת, מי שאינו מונע הירין עשוי להוליד יותר מעשרה ילדים, ולכן הפסיקים פתחו פתח כגדלו של אולם והתיירו מניעת הירין במקרים רבים. נראה אפוא כי בני זוג המבקשים חיים להביא ילדים לעולם, אך לא בתכיפות גדולה, אינם כער ואונן ואין זה משנה באיזה אמצעי מניעה הם משתמשים.

סיכום

מצאות פריה ורבייה היא מצואה חשובה ביותר, והיא מתקיימת בהולדת בן ובת. בנוסף על מצואה זו, ישנה מצואה מודרבנן להולד עוד ילדים; אולם מצואה זו מוגבלת לפי כוחם ויכולתם של בני הזוג. במידה שאנו מותר לבני הזוג למנוע הירין, השאלה בדבר אמצעי המניעת המסויים שבו ישתמשו אינה העיקרי, כי סוף סוף התוצאה אחת: הזרע לא יוכל להפרות ביצית. נכון עובדה זו יש להתחשב גם בשיקולי בריאות, יעלות ונוחות בעבר האישה, בכואנו להתאים את אמצעי המניעת.

מבחינת איסור הוצאה זרע לבטלה, נתילת הורמוניים היא הדרך המועדף על ידי הפסיקים. אומנם דרך זו רוויה בעיות, בעיקר בראיות: יש נשים שההורמוניים משבשים את שגרת חייהן, שכן מדובר בהתערבכות לא-אטבית שיש לה השכלה על לחץ הדם ומצבי רוח שהם תוצאות לביעות שלום בית; לעיתים, ההורמוניים גורמים לדימויים ואז אין כל תועלת בשימוש בהם.⁴¹ שימוש בתיקון תור-ירחמי אף הוא אפשרות מומלצת מבחינת הוצאה זרע לבטלה, אלא ששימוש בו עשויות להטעור בעיות רפואיות (כגון זיהומיים) וכן להיווצר דימויים מרוביים. הדיאפרגמה היא מן האמצעים שכנותם היא הפחות ביוטר אלא שהשימוש בה אינו מותאים לנשים אחריה לידה, וכן ישנן נשים שאינן

41 כמו כן, לנשים רבות ישנה התוויה רפואית האוסרת להן להשתמש בגלולות, לדוגמה: נשים מעשנות מעל גיל 35, או נשים שיש להן בעיות בלחץ הדם.

מניעת הירון בהלכה

מצליות להכניס את הדיאפרגמה או להוציאה, ויש אף נשים שהדיאפרגמה גורמת להן בעיה בריאותית.⁴²

מכל האמור מובן כי השימוש באמצעי המניעה אינו אחד, ומה שמתאים לאישה אחת אינו מתאים בהכרח לחברתה, ולא עוד אלא שישנן נשים שאף אחד מאמצעי המניעה הנזכרים אינן מתאימים להן. לכן, עלינו לדעת שימוש בקונדום גם הוא אפשרות רלבנטית אף כאשר אין סכנה לאישה אם תיכנס להירון ובכלל זההו לבני הזוג למנוע הירון. ההיתר לשימוש בקונדום, כאשר יתר אמצעי מניעה אינם מתאימים לאישה, מבוסס על כמה יסודות:

א. לפי רוב הראשונים, הסוגיה העוסקת בבייה במוקד דנה בגדרי הסתכנותות והימנענות ממנה ולא באיסור הוצאה זרע לבטלה, ועל כן לא הובאה ברמב"ם וברולחן ערוך; וממילא אין בסיס לאיסור תשמש במוקד.

ב. איסור הוצאה זרע לבטלה, שהוא המקור לשיטת רשי' ושיטת רבנו שם שלפיהן תשמש במוקד נאסר, מבוסס על דברי הגמרא בנידה; אולם למעשה הגמרא שם אינה עוסקת כלל בהוצאה זרע תוך כדי יחסיות אלא ב"מנאף ביד", ובדברי כמה וכמה ראשונים התבהיר שאין לדמות את הדברים ואין לאיסור הוצאה זרע לבטלה במסגרת חי אישות. ודאי יש לחוש לשיטת רשי' וכשאין צורך דוחק חובה לנוהג כדעתם; אך בשעת הצורך ניתן לסמוך על דעת שאר הראשונים שהבחינו בין השחתה סתם לבין דרך אישות.

ג. ה"ים של שלמה" לימד שכש"גוף נהנה מגוף" אין זה נחשב הוצאה לבטלה; וזהו המצב בקונדום ובמוקד.

ד. לפי הגמרא בנדרים מותר לאיש לבוא בכל דרך על אשתו, ולפי הפשט זהו הדין גם אם על ידי כך האיש מוציא זרע שלא במקומו; ונראה שהוא הדין לكونדום. דעה זו הובאה על ידי הרמ"א, ששיג זאת למצוות של אקראי בعلמא. נראה שגם עושים כן מלחמת צורך בריאות הגוף או חשש סכנה, הרי זה נחשב בכל אופן כאקראי בعلמא. ה. המושג סכנה איננו מצומצם לסכנות חיים, והוא כולל גם פגיעה ממשמעותית בבריאות או בשלום בית.

על כן, אף שלכתתילה אם אחד האמצעים האחרים מתאימים לאישה, הרי זה עדיף מאשר להשתמש בקונדום - משום כבודם של חבלי גדור מהפוסקים האוסרים אותו. ואמנם

42 דיאפרגמה אינה עיליה במאת האחויזים ובשימוש בה ישנו סיכון להירון, הנובע בדרך כלל משימוש לא-נכון בדיאפרגמה, או מהתامة לא-מדויקת שלה. לפי המחבר כיום, הדיאפרגמה מועילה רק בנסיבות עד תשעים אחוזים, וממילא פעםיים שאין זה אמצעי מתאים למקום סכנה.

אם הדרלים האחרות אינן מתאימות לאישה, נראה לי שיש להתיר שימוש בקונדומים אף כשהחי האישה לא יהיה בסכנה אם תיכנס להירון.